

Drugi dio NA PRILAZIMA SARAJEVU

Brojnim vojnim i političkim pobjedama u toku ljeta 1943. godine, NOP u istočnoj Bosni ostvario je preovladajući uticaj i izazvao snažan proces kolebanja i previranja u redovima onih snaga koje su saradivale s okupatorom u borbi protiv jedinica NOV i POJ. Da bi se taj proces još više ubrzao i da bi se »... uspješno riješilo pitanje pristupanja muslimanske legije našoj vojsci, da bi razbili četničke bande i produbili diferencijaciju u njihovim redovima, da bi izvršili širu mobilizaciju ljudstva za našu vojsku, da bi ulili povjerenje narodu u naše snage, proširili naš uticaj i učvrstili naše pozicije u istočnoj Bosni...« Pokrajinski komitet KPJ za Bosnu i Hercegovinu i štab 3. korpusa su riješili da se oslobodi Tuzla.²¹ Deset dana poslije oslobođenja i odbrane tog rudarsko-industrijskog centra, štab 3. korpusa je ocijenio daje tom operacijom u osnovi ostvario postavljene ciljeve³¹ i da u narednom periodu treba brzo eksploatisati i učvrstiti postignute uspjehe. Zato je 16. vojvodansku diviziju orijentisao na područje Trebave i Posavine sa zadatkom izviđanja neprijateljevih snaga u Brčkom i oslobođenja tog grada u povoljnom trenutku; istovremeno je ta divizija trebalo da prati situaciju sjeverno od Save i održava neposrednu vezu sa Sremom; 17. istočnobosansku diviziju uputio je na područje Ozrena (kod Doboja) sa zadatkom daljeg razbijanja i slabljenja tamošnjih četnika, onemogućavanja saobraćaja željezničkom prugom Doboj - Maglaj i zauzimanja Maglaja; poslije izvršenja tog zadatka, trebalo je da ona krene ka Varešu. Novoformiranu 27. diviziju je usmjerio preko Kladnja, Vlasenice i Han-Pijeska ka Sokocu i Rogatici sa zadatkom čišćenja šireg područja planine Romanije od četnika i rušenja željezničke pruge Sarajevo - Višegrad. U tom regionu ona je trebala da se pripremi za dalja dejstva u

1) Zbornik NOR, IV/18, cit. dok. br. 80.

2) ACK SK BiH, cit. br. reg. 40/1569.

3) Zbornik NOR, IV/18, cit. dok. 80.

duhu direktive koju je štab 3. korpusa dobio od Vrhovnog štaba.⁴¹ Tom disperzijom snaga, štab korpusa je nastojao da borbenim dejstvima obuhvati cijelo područje istočne Bosne, s tim da se glavne snage (17. i 27. divizija) nađu u južnom dijelu te oblasti, u širem regionu Sarajeva. Tako usmjeravanje i grupisanje snaga 3. korpusa bilo je u skladu sa opštom situacijom koja je nastala i razvijala se na jugoslovenskom ratištu poslije kapitulacije Italije. Jadranska obala i ostrva i dublje zaleđe primorskih krajeva bili su u jesen 1943. godine područje intenzivnih ratnih dejstava i imali su veliki ne samo trenutni nego i potencijalni značaj za dalje vođenje rata zbog mogućnosti iskrcavanja savezničkih snaga. Zato je južni dio istočne Bosne u planovima štaba 3. korpusa opravdano dobio naglašeni značaj.

1. Poraz četnika. Zauzimanje Sokoca

Krajem avgusta 1943. godine preko područja Romanije⁵¹ prešle su jedinice 2. proleterske divizije i dijelovi 3. divizije (u pokretu ka gornjem Podrinju, Sandžaku i Crnoj Gori).⁶¹ One nisu imale ni vremena niti su dobile zadatak da bitnije utiču na situaciju u tom regionu koji je tada kontrolisao neprijatelj.⁷¹ Ustaško-domobranske ili njemačke snage držale su garnizone u Višegradu, Rogatici i Sokocu i slabija ili jača uporišta na željezničkim stanicama na pruzi Sarajevo - Višegrad i na značajnijim topografskim objektima duž druma Sarajevo - Podromanija - Rogatica - Višegrad. Prostor između tih komunikacija i područje između Sarajeva, Olova i Sokoca kontrolisale su četničke jedinice, a mjestimično i jedinice muslimanske milicije. Tada su jedino Glasinac i nekoliko sela oko Rogatice bile pouzdan oslonac malobrojnom Romanijskom NOP odreu koji je, sredinom septembra, imao svega oko 80 boraca.⁸¹

Pred kapitulaciju i u vreme kapitulacije Italije došlo je do aktiviranja četničkih jedinica u južnom dijelu istočne Bosne, is-

4) Isto, izvještaj štaba 3. korpusa Vrhovnom štabu NOV i POJ, 16. 10. 1943, dok. br. 79.

5) U toku NOR-a pod područjem Romanije podrazumijevala se teritorija koja je s juga ograničena željezničkom prugom Sarajevo - Višegrad, na sjeveru linijom Sarajevo - Olovo - Han - Pijesak, a na istoku linijom Han - Pijesak - Žepa - rijeka Drina.

6) Jovo Vukotić, Druga proleterska divizija, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1972, str. 280-3.

7) Sredinom jula 1943. godine sa Glasinca i iz rejona između Rogatice i Han - Pijeska povukli su se dijelovi 1. proleterske divizije.

8) Zbornik NOR, IV/18, cit, dok. br. 80.

točnoj Hercegovini, Crnoj Gori, Sandžaku i u dijelu zapadne Srbije. Britanci su pokušali da pokrenu četnike u samostalnu akciju protiv njemačkih trupa u tim krajevima. Pod tim pritiskom, a i zbog očekivanja da će se savezničke snage iskrcati na dalmatinskoj obali, četnička Vrhovna komanda je sa dijelom svojih snaga iz zapadne Srbije i istočne Bosne preduzela napad na domobranske posade na pravcu Višegrad - Rogatica - Sokolac i u dolini Prače.⁹⁾ Prvo su bile napadnute posade u širem rejonu Višegrada.¹⁰⁾ U borbama od 1. do 6. oktobra razbijene su milicijske jedinice i domobranski 3. bataljon 6. puka, koji je bio prisiljen da se uz znatne gubitke povuče iz Višegrada ka Rogatici. Produžavajući nastupanje, četničke snage su ovladale mostom na Limu i željezničkim stanicama u dolini Drine i Prače do Mesića. One su, 13. oktobra, zauzele Rogaticu, koju su branili dijelovi 6. domobranskog puka. Tom prilikom su četnici izbacili iz stroja oko 230 domobrana. I taj četnički pohod bio je praćen masovnim pokoljima Muslimana, zbog čega je najveći deo tog stanovništva iz rejona Višegrada i Rogatice izbjegao ka Sarajevu.¹¹⁾ Istovremeno je i ustaška posada iz Sokoca popalila okolna srpska sela i opljačkala hranu i stoku. Iz te varošice ustaše su pobile većinu Srba. Cijeli Glasinac bio je pust, jer je narod ispred ustaša izbjegao u zbjeg u planinu Kopito.¹²⁾

Zauzimanje višegradskog i rogatičkog sreza i kontrolom gornjeg Podrinja, četnici su prekinuli operativnu vezu između 2. i 3. korpusa Narodnooslobodilačke vojske i došli u priliku da otežaju prodor snaga 3. korpusa u bližu okolinu Sarajeva ili pak ka jugozapadnim krajevima Srbije. Uspjesi koji su postigli u borbi protiv milicijskih i domobranskih jedinica olakšali su

9) Jozo Tomasevich, Četnici u drugom svjetskom ratu, Liber, Zagreb, 1979, str. 321.

10) U svim krajevima Bosne i Hercegovine još 1942. godine je uspostavljena saradnja između oružanih formacija NDH i četnika. Ona je regulisana brojnim ugovorima. Mjestimično i povremeno ti ugovori su kršeni s obje strane, ali, u osnovi, uspostavljena saradnja nije prestajala iako su i jedni i drugi smatrali da im politički jako šteti. Vidi šire o tome: Rasim Hurem, sporazumi o saradnji između državnih organa Nezavisne Države Hrvatske i nekih četničkih odreda u istočnoj Bosni 1942, Prilozi, II, Institut za istoriju radničkog pokreta, Sarajevo, 1966, str. 533-48.

Napad na domobranske posade u južnom dijelu istočne Bosne četnici su počeli kada su se njemačke snage evakuisale iz tih krajeva.

11) Zbornik NOR, IV/18, izvještaji župske redarstvene oblasti od 2.8. i 11. 10. 1943, 5. oružničke pukovnije od 11. 10. 1943. i bojna relacija 3. domobranskog zbornog područja za oktobar 1943, dok. br. 179. 190. 191. 192 i 214.

12) Isto, izvještaj štaba 27. divizije štabu 3. korpusa, 30. 10. 1943, dok. br. 162.

četnicima mobilizaciju za njihovu Rogatičku i Višegradsku brigadu.¹³¹

Zbog pojačanog pritiska neprijatelja na 2. korpus¹⁴¹ i priprema za prodor u Srbiju, Vrhovni štab je iz srednje Bosne uputio u Sandžak 5. krajišku diviziju, koja je na taj zadatak krenula 9. oktobra.¹⁵¹ U to vrijeme je i štab 3. korpusa, zbog nepovoljnog razvoja situacije u južnom dijelu istočne Bosne, riješio da prema tom regionu orijentiše 27. diviziju. Ona je u vrijeme formiranja bila u slijedećem rasporedu: štab divizije sa prištapskim jedinicama (u formiranju) u Tuzli; 2. krajiška brigada - u rejonu Zivinice - Đurđevik; 17. majevička brigada u rejonu Simin Han - selo Požarnica (u procesu sređivanja i u pretresu Požarnice radi otkrivanja i razoružanja četnika i mobilizacije novih boraca); 18. hrvatska brigada u rejonu sela Husina (u procesu formiranja i naoružavanja); Birčanski NOP odred - u Birču (u pripremama za preformiranje u 19. birčansku brigadu i za obrazovanje novog, manjeg istoimenog partizanskog odreda), i Romanijski NOP odred - u rejonu Rogatice.¹⁶¹ Od tih jedinica samo su 2. krajiška brigada i Romanijski odred bili odmah sposobni za operativnu upotrebu na Romaniji. Ali, i 2. krajiška brigada je bila premorena od teških i napornih borbi za oslobođenje i odbranu Tuzle. Zato je štab 3. korpusa ostavio svim jedinicama 27. divizije još 5-6 dana vremena da se odmore i srede i pripreme za izvršenje narednih zadataka.¹⁷¹

Sredinom oktobra je štab 3. korpusa (a preko njega i štab 27. divizije) imao informacije da su postignuti uspjesi na području Majevice, Semberije, Posavine, Trebave i, posebno, u borbama za Tuzlu, imali odjeka i na Romaniji i da se Romanijski

13) ACK SK BiH, izvještaj Opštinskog komiteta KPJ za Romaniju PK KPJ za BiH, 16. 10. 1943, br. reg. 141/3372. (Sire o borbama ustaško-domobranskih snaga i četničkih jedinica, oktobra 1943. godine, u južnom dijelu istočne Bosne, vidi: Savo Pređa, cit. čl. n. dj. str. 302-15).

14) Njemački 21. armijski korpus počeo je 7. oktobra pripreme za ofanzivnu operaciju protiv glavnine 2. korpusa Narodnooslobodilačke vojske. Za tu operaciju, koja je počela 15. oktobra, upotrebio je svoje dvije divizije i četničke jedinice iz Sandžaka i istočnog dijela Crne Gore. Vidi šire o tome: Oslobođilački rat naroda Jugoslavije 1941-1945, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1957 (dalje: Oslobođilački rat), 1, str. 582-6.

15) Milutin Morača, Ratni dnevnik, Vojno delo, Beograd, 1962, str. 136-8 (5. divizija je 20. oktobra bila u rejonu Foče, 22 - u Čajniču, a 26. oktobra je njena 1. brigada ušla u Višegrad).

16) Zbornik NOR, IV/35, izvještaj štaba 27. divizije štabu 3. korpusa, 5. 11. 1943, dok. br. 170.

17) I 2. krajiškoj brigadi, vojnički prekaljenoj i organizaciono čvrstoj jedinici, trebalo je tada nešto vremena za sređivanje, jer je u njene redove stupilo u toku i poslije borbi za Tuzlu oko 500 novih boraca (Dušan Uzelac, Druga krajiška u borbi za Tuzlu, Istočna bosna u NOB-u, 2, str. 291.

NOP odred povećao za 150 boraca. Ali on je, takođe, bio obaviješten i o tome da su u tom regionu vrlo aktivni četnici, daje zapaženo prebacivanje njihovih jedinica iz Srbije prema Višegradu i Rogatici i da vrše prisilnu mobilizaciju.¹⁸⁾ Međutim, ni tada, a ni za još nekoliko dana, namjere četnika u južnom dijelu istočne Bosne nisu bile jasne za štab 3. korpusa. Znalo se da se kreću prema Sokocu, da vrše masovne pokolje Muslimana i da pljačkaju i Srbe i Muslimane («prebacujući stoku i hranu preko Drine u Srbiju»), i da im je moral vrlo slab.¹⁹⁾ Ipak je štab korpusa brzo sagledao moguće posljedice prodora četnika, pa je odlučio da se protiv četničke grupacije angažuje pored 27. još i 17. divizija.²⁰⁾

Za izvršenje dobijenog zadatka na području Romanije, štab 27. divizije mogao je upotrebiti 2. krajišku i 17. majevičku brigadu i Romanijski NOP odred; 18. hrvatska brigada je bila u formiranju, a svega polovina njenih boraca je tada imala oružje. Zbog toga je nije bilo svrsishodno pokrenuti na izvršenje težih zadataka.

Radi izvršenja zadatka koji je dobio od štaba 3. korpusa, štab 27. divizije održao je, 15. oktobra, u Tuzli sastanak sa štabovima brigada, poslije kojega je izdao zapovijest u kojoj su precizirani zadaci potčinjenih jedinica:

Druga krajiška brigada je trebalo da iz rejonu Živinica 16. oktobra krene u dvije kolone i da preko Kladnja (u kome se nalazila posada muslimanske milicije) 19. oktobra izbije u Vlasevicu. Njen osnovni zadatak bio je da u Kladnju uspostavi narodnu vlast i da riješi pitanje uključivanje vojnika kvislinške milicije u sastav jedinica NOV i POJ. Stoga je sa desnom kolonom te brigade krenuo i politički komesar divizije Hasan Brkić Aco.²¹⁾

Sedamnaesta majevička brigada je dobila zadatak da se iz rejonu Bukinje - Kreka 16. oktobra prebaci u Simin Han, gdje je bilo predviđeno svečano proglašenje brigade. Poslije toga trebalo je da još tri dana ostane u rejonu Simin Han - Požarnica radi sređivanja jedinica, čišćenja tog rejonu od četničkih grupa, popune jedinice novim borcima i snabdijevanja municijom i intendantskim potrebama. Poslije toga, predviđeno je da u vremenu od 20. do 22. oktobra izvrši pokret dolinom Spreče i pre

18) Zbornik NOR, IV/18, cit. dok. br. 80.

19) Isto, naredenje štaba 2. krajiške brigade od 19. 10. 1943, dok. br. 110.

20) Isto i Gligo Mandić, 17. istočnobosanska udarna divizija, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1976, str. 63.

21) Zbornik NOR, IV/35, zapovijest štaba 27. divizije, 15. 10. 1943, dok. br. 158.

ko sela Gojčina i Brajaniea izbije u rejon Šekovića, odakle da uhvati vezu sa štabom divizije u Vlasenici.²²⁾

Osamnaestoj hrvatskoj brigadi postavljen je zadatak da ostane u okolini Tuzle s osnovnim zadatkom produženja mobilizacije i popune jedinica naoružanjem, opremom i municijom. Radi toga trebalo je da izvodi dejstva na manja neprijateljeva uporišta i da sadejstvuje 16. vojvodanskoj diviziji u zatvaranju pravca Doboj - Tuzla.²³⁾

Sa prostorije Živinice - Đurdevik 2. krajiška brigada je krenula 16. oktobra. Sutradan je bez otpora ušla u Kladanj, iz koga se kvislinška milicijska posada povukla u pravcu Olova.²⁴⁾ U dva dnevna pokreta stigla je u Vlasenicu, odakle se, 20. oktobra uputila preko Han-Pijeska u rejon sela Mičivode, Mandra, Džimrije i Đemile. S njom je pošao komandant divizije Pero Kosorić, dok je politički komesar Hasan Brkić ostao u Vlasenici da sačeka 17. majevičku brigadu i da preduzme potrebne mjere oko formiranja i proglašenja 19. birčanske brigade.²⁵⁾ U toku marša, na Malom Polju, uhvaćena je veza s dijelovima Romanijskog NOP odreda koji su se tu povukli ispred četnika.²⁶⁾ Od njih se saznalo da se jedinice četničkog Cerskog korpusa približuju Sokocu, da se oko Prače nalaze dijelovi četničkog Drinskog korpusa, a da se Romanijski četnički korpus prikuplja sjeverno od planine Romanije, oko sela Knežine i u blizini Sokoca.²⁷⁾ Narednog dana su se brigada i Odred prebacili u selo Sokoloviće u kome su od izbjeglica sa Glasinca dobijeni detaljniji podaci o rasporedu neprijatelja. Komandant divizije odlučio je da ne čeka 17. majevičku brigadu, koja je toga dana bila u pokretu za Vlasenicu, već da sa 2. krajiškom brigadom i Romanijskim odredom napadne četnike. Glavne snage - 2. krajiška brigada bez bataljona-uputio je na četnike u Rogatici, a pomoćne 2. bataljon 2. krajiške brigade i Romanijski NOP odred na njihovu grupu koja se prikupljala u selu Sijercima. Jedinice su na izvršenje zadatka krenule u 20 časova 21. oktobra.²⁸⁾

U selu Sijecima nalazila se četnička Azbukovačka brigada. Podišavši njenom rasporedu, 2. bataljon i Romanijski odred upali su među iznenađene četnike i razbili ih u tročasovnoj

22) Isto.

23) Isto.

24) Zbornik NOR, IV/18, izvještaj štaba 2. krajiške brigade štaba 27. divizije, 31. 10. 1943, dok. br. 168, IV/35, cit. dok. br. 170.

25) Isto.

26) Savo Pređa, cit. čl, n. diz. str. 313-14.

27) Isto.

28) Isto, Zbornik NOR, IV/18, cit. dok. br. 168, i saopštenje Save Pređe dato autoru januara 1983.

borbi. Tome su znatno doprinijeli borci i štab Romanijskog odreda, koji su dobro poznavali zemljište, a i Stojan Milnović, komandant 2. bataljona, koji je na čelu jedne grupe boraca upao u štab četničke brigade. U kratkom okršaju štab je uništen, a obezglavljeni četnici su se uskoro razbježali, ostavivši na bojištu oko 150 poginulih i bogat plijen: 2 minobacača, 1 puškomitraljez, oko 70 pušaka i veliku količinu municije.²⁹¹

Pred zoru 22. oktobra 2. krajiška brigada je napala neprijatelja u Rogatici. Oko 200 četnika pružili su slab otpor i brzo su se razbježali. Zarobljen je 41 četnik i 26 domobrana (koje su ranije zarobili četnici), a zaplijenjena su 2 topa, 1 mitraljez, veća količina topovskih granata, minobacačkih mina i druge municije i hrane.³⁰¹

Razbijanje Azbukovačke brigade i gubljenje Rogatice izazvalo je pometnju i paniku u redovima Cerskog četničkog korpusa. Da bi povratio disciplinu i poslušnost, komandant tog korpusa je streljao dvojicu svojih oficira. Međutim, ni te niti druge mjere nisu smirile pokolebane četničke jedinice. Kada su oko podne (22. oktobra) 2. bataljon 2. krajiške brigade i Romanijski odred napali četnike u selima Parževići i Senkovići, neprijatelj je brzo odstupio preko drumu Podromanija-Rogatica prema dolini rijeke Prače.³¹

Pošto je ovog dana (23. oktobra) stigla u Sijerke i 17. majevička brigada, komandant 27. divizije riješio je da se naredna dva - tri dana izvrši pretresanje prostorije Rogatica, Glasinac i Sokolovići radi hvatanja zaostalih i prikrivenih četnika i pronalaženje naoružanja. Smatrao je da nije korisno progoniti razbijene dijelove Cerskog korpusa, jer ih je teško bilo stići. Njegova namjera je bila da, kada očisti pomenutu prostoriju i osigura pozadinu jedinica, preduzme napad na ustaše u Sokocu i u uporištima na drumu preko planine Romanije. Istovremeno je naredio da se plijen iz Rogatice evakuše u Sokoloviće.

Pretresajući dodijeljene rejone, jedinice 2. krajiške brigade ubile su i zarobile 20 četnika, pronašle brdski top s znatnim brojem granata, veći broj minobacačkih mina i zaplijenile 15 pušaka.³²¹

Međutim, povlačenje Cerskog korpusa nije obeshrabrilo jedinice Romanijskog četničkog korpusa. Njegove dvije briga-

29) AVII, 1111, izvještaj štaba 27. divizije štabu 3 korpusa, 22. 10. 1943, br. reg. 13-2. i Zbornik NOR, IV/19, izvještaj štaba 3. korpusa Vrhovnom štabu, 23. 11. 1943, dok. br. 99.

30) Isto.

31) Isto i Zbornik NOR, IV/35, cit. dok. br. 170.

32) Isto.

de (Sarajevska i Rogatička) napale su noću 23/24. oktobra dijelove 27. divizije u Sokolovićima i Sijercima. Četnici su u Sokolovićima iznenadili četu Romanijskog odreda i vod iz 2. krajiške brigade koji su tu obezbjeđivali plijen koji je dopremljen iz Rogatice. Tom prilikom poginulo je 6 boraca i komandir čete, 5 ih je nestalo, a veći broj je ranjen. Takođe su bili iznenađeni i dijelovi 17. majevičke brigade i Romanijskog odreda u Sijercima, gdje je poginulo 13 boraca. Ipak, u oba sela iznenađene jedinice su se brzo snašle i odlučnim protivnapadima protjerale neprijatelja,³³¹ koji se povukao sjeverno od drumu Sarajevo - Sokolac - Han-Pijesak.

Cijeneci da su četničke jedinice na području Rogatice i Glasinca i oko Sokolovića razbijene, a i prema naredenju štaba 3. korpusa, komandant 27. divizije orijentisao je, 25. oktobra, glavninu snaga prema Sokocu.³⁴¹ Do tog dana stigla je i glavnina 17. divizije (6. bosanska i 15. majevička brigada) u rejon sela Kalauzovići i Vrana i posjela položaje prema Sarajevu i drumu preko Romanije.³⁵¹ Njena pojava u tom rejonu ugrozila je pomenute dvije četničke brigade, pa su se one, poslije opisanog noćnog napada na dijelove 27. divizije, brže-bolje izgubile sa prostora između rasporeda jedinica 17. i 27. divizije.

Dobro koordiniranim pokretima 27. i 17. divizije i uspjesima koje su postigli 2. krajiška brigada i Romanijski odred, za tri dana su razbijeni četnici na području Romanije i osujećeni njihovi ambiciozni (ali i nerealni) planovi. To je bio značajan vojno-politički uspjeh NOP-a u tom dijelu istočne Bosne, koji je pozitivno odjeknuo i u zapadnoj Srbiji.³⁶¹ Međutim, njegov

33) Isto i Jeremije Perić Ješo, Borbeni put 17. majevičke brigade, Sedamnaesta majevička NOU brigada, Univerzal, Tuzla, 1980, str. 33.

34) Isto i Zbornik NOR, IV/18, naredenje štaba 3. korpusa štabu 27. divizije, 24. 10. 1943, dok. br. 132.

35) Gligo Mandić, cit. dj., str. 68.

36) U izvještaju Okružnog komiteta KPJ za Valjevo Pokrajinskom komitetu KPJ za Srbiju od 1. 11. 1943. godine (Zbornik NOR, 1/5, dok. br. 123, str. 352) o porazu srbijanskih četnika se navodi i sljedeće:

»*Dražinovci...* Nemamo novijih podataka o njihovim snagama... Jedino što su se njihove snage izmijenile u Radevini i Azbukovici, jer su razbijeni u borbi sa našom vojskom na Drini i kod Višegrada, kao i u Sandžaku. Račić je pošao u Bosnu (prema novim podacima) sa oko 900, a vratio se sa nešto oko 100 četnika - ponovo nešto prikupio i otišao ka Višegradu. Pop Đida otišao je preko Drine sa blizu 300, a vratio se sa 160 četnika. Vojko Antičić je pošao sa 400, a vratio se sa 115 - svi su pošli iz Radevine. Radevska brigada brojala je 208 četnika. U borbi sa našom vojskom poginulo 4, 12 ranjeno, a 7 streljano zbog neposlušnosti. Veći dio ostao sa Račićem kod Višegrada, manji dio raspušten kućama. Azbukovačka brigada brojala je 680 četnika, 630 zarobljeno kod Sokolca od strane NOV - samo se 50 vratilo. Pri zauzeću Rogatice od strane NOV četnici su razbijeni i iznenađeni na spavanju, tako da su begali bos i u gaćama ka Višegradu. Sada se ovi nalaze u Radevini«.

pun uticaj mogao se ispoljiti tek pošto se zauzme jako neprijateljevo uporište u Sokocu, kao i otporne točke na drumu preko Romanije. Neprijatelj je osjetio opasnost i da bi omeo pripreme za napad i došao do podataka o rasporedu jedinica 17. i 27. divizije izvršio je, 26. oktobra, ispad iz Sokoca sa manjim dijelovima 369. njemačke divizije ojačanim tenkovima i artiljerijom. Ali, poslije kraće borbe su dijelovi 2. krajiške brigade i Romanijskog odreda odbacili Nijemce u ustaško uporište u Sokocu.³⁷⁾»

Sokolac su držali dijelovi 1. ustaške brigade (zdruga) jačine oko 800 do 1.000 ustaša, dobro naoružanih pješačkim naoružanjem i podržani sa 4-5 lakih tenkova. Ustaše te brigade, ogrezli u zločine, prožeti fašističkom ideologijom i zatravani mržnjom prema srpskom narodu, bili su borbene vrijednosti na nivou njemačkih jedinica. Tu varošicu neprijatelj je zauzeo januara 1942. i od tada stalno u njoj držao jaku posadu kojom je kontrolisao Glasinac i komunikacije prema Rogatici i Han-Pijesku. Oko Sokoca izgradio je nekoliko međusobno povezanih otpornih tačaka, od kojih je najznačajnija bila na Pohovcu (trg. 1074). U varošici su zgrade od tvrdog materijala bile podešene za odbranu. Zbog tako dobro razvijene fortifikacijske organizacije odbrane na otvorenom, pretežno livadskom zemljištu, na kome su bili rijetki šumarci. Sokolac je bio jedan od najjačih uporišta koje je neprijatelj imao u istočnoj Bosni.³⁸⁾ Od Sokoca do Mokrog ustaše su držale nekoliko otpornih tačaka kojim su osiguravali drum preko Romanije. Osjećajući opasnost od snaga 17. divizije, neprijatelj je, 26. oktobra, povukao svoju posadu sa Romanije, gdje je bila četa ustaša, u Sokolac.³⁹⁾

Štab 3. korpusa je za napad na neprijatelja u Sokocu i na drumu do Mokrog i na istočnom dijelu spoljnog poiasa odbrane neprijatelja u Sarajevu istovremeno angažovao obje divizije: 17. je dao zadatak da u rejonu Mokrog zatvori pravac Sarajevo - Sokolac, a da dijelom snaga sadejstvuje 27. diviziji u napadu na neprijatelja u Sokocu: 27. divizija trebalo je da zauzme Sokolac i neprijateljeve jžložaje na Crvenoj i Orlovoj stijeni (k. 1414 i trig. 1507) i na Cavčevom polju.⁴⁰⁾ Upotrebljavajući tako

37) Zbornik NOR, IV/18, cit. dok. br. 168. i IV/19, cit. dok. br. 99. U tom izvještaju se navodi da je Romanijski odred, 26. oktobra, spriječio prodiranje jedne njemačke motorizovane kolone od Sarajeva ka Rogatici i da je tom prilikom zaplijenio 1 haubicu 105 mm sa 100 granata i kamion pun opreme. O tome ima i u Zborniku NOR, IV/35, cit. dok. br. 170).

38) Gligo Mandić, cit. dj., str. 67, 69-70.

39) Zbornik NOR, IV/18, bojna relacija 3. domobranskog zbornog područja za oktobar 1943, dok. br 214.

40) Isto, naređenje štaba 3. korpusa štaba 27. divizije, 26. 10. 1943, dok. br. 140.

jake snage za zatvaranje pravca od Sarajeva, štab korpusa je težio da se pouzdano obezbijedi napad na ustaše u Sokocu i da spriječi njihovo izvlačenje iz tog uporišta.

Komandant 27. divizije odredio je 2. krajišku brigadu, Romanijski odred i 2. bataljon 17. majevičke brigade za napad na ustaše u Sokocu, a glavninu 17. majevičke brigade na neprijateljeva uporišta na drumu preko Romanije. U zapovijesti od 26. oktobra odlučio je da se na neprijatelja izvrši koncentrični napad sa tri kolone: sjeverna (2. bataljon 2. krajiške i 2. bataljon 17. majevičke), pod komandom zamjenika komandanta 2. krajiške brigade, napada Pohovac; istočna (2. krajiška brigada bez pomenutog bataljona) napada u dvije kolone, jednom preko sela Laza, a drugom preko Rešetnice; i južna (Romanijski odred) napada u međuprostoru sjeverne i istočne kolone. Za rezervu je predvidio 19. birčansku brigadu, ali je, dok se zapovijest kucala, stiglo obavještenje od štaba korpusa daje ona upotrebljena na druge zadatke.⁴¹⁾

Borbe protiv neprijateljevih posada na Romaniji prvo su počele jedinice 17. divizije. U toku noći 26/27. oktobra one su zaposjele položaje koje su ustaše napustile prethodnog dana.⁴²⁾ Time je dobrim dijelom izvršen zadatak koji je imala 17. majevička brigada koja je stigla pred dodijeljene joj objekte napada prije podne 27. oktobra. Ona se odmah okirala bliže Sokocu, na položaje Lisina - Lučevnik, i tu ostala u zaštiti pozadine jedinica 17. divizije na koje je neprijatelj tog dana preduzeo napad iz Sarajeva sa ojačanim 92. njemačkim motorizovanim pukom.⁴³⁾

Napad na neprijatelja u Sokocu počeo je 27. oktobra u 18 časova. Borba je trajala do 4 časa narednog dana. Napadnim kolonama 27. divizije nije pošlo za rukom da se ukline u neprijateljevu odbranu niti da ovladaju i jednom otpornom točkom. Uglavnom su sve zadržane ispred ustaških rovova i bunkera. Čim su osjetili početak napada, ustaše su ispred svog prednjeg kraja zapalile pripremljene gomile sijena, slame i granja i tako dobro osvijetlile zemljište. Zahvaljujući tome, neprijatelj je sasređenom vatrom onemogućavao da mu se pride na blisko, bombaško odstojanje. Zbog toga su se sve jedinice morale povući na polazne položaje. Iz sastava 2. krajiške brigade

41) Isto i zapovijest štaba 27. divizije, 26. 10. 1943, dok. br. 143.

42) Gligo Mandić, cit. dj., str. 69.

43) Zbornik NOR, IV/18, obavještenje štaba 6. bosanske brigade štabu 17. majevičke brigade od 28. 10. 1943. i izvještaj štaba 17. divizije štabu 3. korpusa, 31. 10. 1943, dok. br. 152 i 167.

oginuo je 1 borac, a 29 ih je ranjeno (od kojih 9 teže).⁴⁴⁾ Iz 2. bataljona 17. majevičke brigade poginuo je Milivoje Kusmuk, zamjenik komandanta bataljona, a o broju ranjenih nema podataka.⁴⁵⁾

U međuvremenu je štab 3. korpusa, 27. oktobra, stavio u zadatak 27. diviziji da odmah poslije zauzimanja Sokoca uputi 2. krajišku brigadu u napad na neprijatelja u Višegradu, da se 17. majevička brigada prebaci u rejon Rogatice; da se uhvati veza sa 5. krajiškom divizijom i da se poruši most na Limu. Istovremeno je štab korpusa uputio obavještenje da 5. divizija neće moći, zbog situacije u dolini Lima, sadeistvovati u napadu na neprijatelja u Višegradu, što je bilo predviđeno ranije.⁴⁶⁾ Istog dana je komandant 27. divizije⁴⁷⁾ dobio depešu od štaba 17. divizije da ona, zbog pritiska neprijatelja iz Sarajeva, ne može s dijelom snaga učestvovati u napadu na neprijatelja u Sokocu.⁴⁸⁾

Međutim, komandant 27. divizije odlučio je da u pravcu Višegrada uputi 17. majevičku brigadu, a da borlje za zauzimanje Sokoca produže 2. krajiška brigada i Romanijski odred. On je ispravno cijenio da će novoformirana 17. majevička brigada lakše izaći na kraj sa četnicima, koji su pokazali slabu borbenu vrijednost, nego sa ustašama u Sokocu, koji su se uporno i vješto branili. Osim toga, računao je da će otpor ustaša uskoro biti skršen, pa će stići da ojača 17. brigadu pri izvršenju njenog zadatka.⁴⁹⁾

Novi napad na ustaše u Sokocu izvršili su 2. krajiška brigada i Romanijski odred noću 29/30. oktobra. Kako neprijate-

44) Isto, cit. dok. br. 168 i saopštenje Save Prede dato autoru januara 1983. godine.

45) Zbornik NOR, IV/35, cit. dok. br. 170 i Jeremije Perić Ješo, Borbeni put 17. majevičke brigade, Istočna Bosna u NOB-u, 2, str. 321. (Autor pominje da je 2. bataljon te brigade učestvovao u napadu na neprijatelja u Sokolcu 30/31. 10. 1943).

46) Zbornik NOR, IV/18, obavještenje štaba 3. korpusa štabu 27. divizije, 27. 10. 1943, dok. br. 146. Vrhovni štab je još 21. oktobra naredio 5. diviziji, koja je tada stigla u rejon Foče, i trebalo da se uputi ka Pljevljima, da se orijentise na sektor Goražde, Rogatica, Višegrad radi razbijanja jačih četničkih snaga. Njen štab je, međutim, predložio da se ona ne vraća preko Drine, već da krene ka Rudom i Višegradu i tim manevrom da prisili četnike da se povuku prema Srbiji. Vrhovni štab je taj predlog prihvatio. Vidi: Milutin Morača, cit. dj., str. 137. Istog dana je Vrhovni štab obavijestio štabu 3. korpusa da je naredio 5. diviziji »da odmah krene od Foče prema Rogatici, da zajedno s vama očisti to mjesto i zauzme Višegrad. Poslije vi ćete držati to mjesto, jer će ove jedinice operisati dalje u Srbiju...« Zbornik NOR, 11/10, dok. br. 192.

47) Do tog dana (27. oktobra) sa jedinicama se nalazio samo komandant divizije Petro Kosorić. Politički komesar Hasan Brkić predavao je ranije dužnost, a drugi članovi štaba još nisu bili naimenovani.

48) Zbornik NOR, IV/18, izvještaj štaba 27. divizije štabu 3. korpusa, 30. 10. 1943, dok. br. 162.

49) Isto.

ljev vatreni sistem nije bio neutralisan, jedinice su ponovo bile zaustavljene ispred rovova i na kraju morale su se povući na polazne položaje. U toku te noći 2. krajiška brigada je imala 6 ranjenih.⁵⁰

Dok je tako 27. divizija bezuspješno pokušavala da zauzme Sokolac, 17. divizija je odbacila neprijateljeve snage koje su napadale od Sarajeva. Time su se stvorili uslovi da se dio njenih snaga koje su pristizale od Vareša (16. muslimanska brigada), odnosno koje su se sada mogle skinuti s položaja prema Sarajevu (brdska i protiytenkovska baterija), angažuju u napadu na ustaše u Sokocu. Štabovi divizija su se dogovorili da uveče 30/31. oktobra, poslije artiljerijske pripreme, 2. krajiška i 16. muslimanska brigada i Romanijski odred izvrše napad na ustaše u Sokocu.⁵¹ Istovremeno je i štab njemačke 369. divizije ocijenio da snage 1. ustaške brigade nemaju mogućnosti za dužu odbranu bez rizika da bude uništena, pa je naredio da se probije u Pale.⁵²

Artiljerijska priprema počela je u 21 čas. Kada su jedinice krenule u napad, naišle su na kratkotrajan i slab otpor manjih neprijateljevih zaštitničkih dijelova i gotovo bez borbe ušle u napušteni Sokolac.

Prema naredenju, neka od četa 2. krajiške brigade, zapalila je, kao znak dokle je doprla, jednu staru brvnaru, kuću komandanta divizije, Pere Kosorića. On se kretao sa Romanijskim odredom. Ugledavši plamen, Kosorić je, drugovima koji su bili s njim, povikao: »ode moja brvnara, hajde da se na njoj ogrijemo«.

Ustaše su se pod zaštitom mraka vješto izvukle iz Sokoca i krenule preko Romanije. Vjerovatno su odmah poslije pada mraka počele da obrazuju borbeni poredak za proboj. Kako je napad počeo kasnije, imale su vremena da glavninu izvuku do Podromanije i daje sviju u marševsku kolonu. Kako na drumu nisu postavljene zasjede, ustaška motorizovana kolona je neprimjećena izbila pred Crvenu i Orlovu stijenu, gdje je iznenadila manje dijelove 6. bosanske brigade i lako se probila do njemačkih snaga u Mokrom. Međutim, pobočnicu i pješačku kolonu su bataljoni 6. brigade potpuno razbili, izbacili iz stroja oko 100 ustaša i preoteli više stotina grla sitne i krupne stoke koju su ustaše opljačkale na Glasincu.⁵³

50) Isto, cit. dok. br. 168.

51) Isto, cit. dok. br. 167.

52) Isto, cit. dok. br. 214.

53) Isto i saopštenje Save Prede dato autoru januara 1983. Šire o proboju neprijatelja iz Sokoca vidi: Gligo Mandić, cit. dj., str. 71.

Mada su oslobođenje Sokolca i zaposjedanje masiva planine Romanije bili od nemalog vojno-političkog značaja za situaciju u južnom dijelu istočne Bosne, 17. i 27. divizija su propustile povoljnu priliku da unište ili bar da razbiju jedinice 1. ustaške brigade koje su držale Sokolac, da dobro koordinirani i izvedeni manevar 3. korpusa krunišu porazom neprijatelja koji je počinio mnoge zločine u istočnoj Bosni, naročito na Glasinu. Prema neprijateljevim podacima, on se relativno lako izvukao iz kritičnog položaja. U borbama za Sokolac i u probijanju imao je svega 12 mrtvih, 7 nestalih i 33 ranjena i »velike gubitke u opremi, tvorivu i hrani«⁵⁴

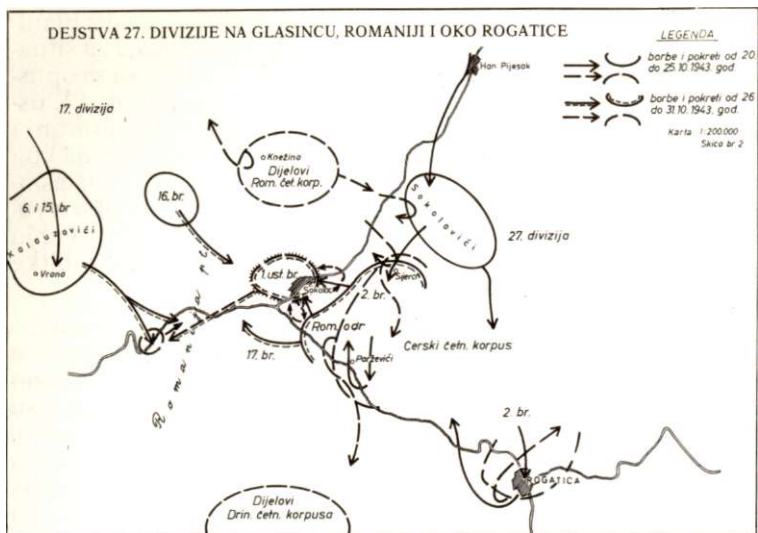
Pred posljednji napad jedinice koje su upućene na ustaško uporište napravile su dva značajna propusta. U situaciji kada su već bila izvršena dva napada na neprijatelja i kada se on nalazio u taktičkom okruženju, daleko od svojih snaga koje ga nisu uspjele deblokirati, normalno je bilo očekivati da će on pokušati da izvrši proboj noću. (S obzirom na stvor zemljišta, danju bi mu to bilo teško učiniti, a da odmah ne bude otkriven takav pokušaj). Zbog toga su sve jedinice oko Sokoca trebalo da čim padne mrak upućuju izviđačke grupe u neposredni dodir s neprijateljem radi praćenja njegovog rada. Da se tako učinilo, malo je vjerovatno da bi ustaše mogle prikriti skidanje svojih jedinica s položaja radi obrazovanja borbenog poretka za proboj. S tim je povezan i drugi propust. Brigade, kada su upale u nebranjeno uporište, zadovoljne time što su ga zauzele i došle do znatnog plijena, nisu uputile dio snaga u gonjenje neprijatelja koji se izvlačio preko Romanije. Vjerovatno bi ga goneća kolona (jačine jedan do dva bataljona, bez komora) mogla susresti ako ne ranije bar onda kada je, iz pozadine, napao dijelove 6. bosanske brigade na navedenim položajima.⁵⁵

Dok su tako 17. i 27. divizija raščišćavale situaciju na području Glasinca i Romanije, prisilivši neprijatelja da se povuče na spoljni pojas odbrane Sarajeva, 5. krajiška divizija je, usmjeravana od Vrhovnog štaba prema operativnim zadacima 3. korpusa, još 26. oktobra oslobodila Višegrad.⁵⁶ Da bi se oslobodili njeni dijelovi u rejonu tog grada za zadatke u Srbiji, štab 3. korpusa je insistirao da ih što prije smijeni 2. krajiška brigada. Kao što je već rečeno, štab 27. divizije je u tom pravcu uputio 17. majevičku brigadu. Ona je (bez 2. bataljona) 29/30. ok-

54) Zbornik NOR, IV/18, cit. dok. br. 214.

55) O propustima jedinica 17. divizije vidi: Gligo Mandić, cit. dj., str. 70.

56) Milutin Morača, cit. dj, str. 138, Zbornik NOR. IV/18, naređenje štaba 3. korpusa štabu 19. birčanske brigade, 31. 10. 1943, dok. br. 166.

Dejstva jedinica 27. divizije na području Glasinca, Rogatice i Višegrada

tobra krenula sa položaja na Romaniji i narednog dana u Višegradu smijenila 1. krajišku brigadu.⁵⁷⁾

Za deset dana (od 21. do 31. oktobra) oslobođen je dio istočne Bosne između Sarajeva, na zapadu, željezničke pruge Sarajevo - Višegrad, najjugu, rijeke Drine na istoku, i Vareša, Olova i Han-Pijeska na sjeveru. Znatan dio te teritorije su oslobodile jedinice novoformirane 27. divizije (skica br. 2). Za to kratko vrijeme situacija se znatno izmijenila u korist NOP-a. Među mještanskim četničkim jedinicama došlo je do kolebanja i diferenciranja. Dio mobilisanog ljudstva Rogatičke četničke brigade se osuo i vratio kućama. Neki od lokalnih četničkih komandanata tražili su pregovore s rukovodstvima ili štabovima jedinica 27. divizije i nudili da se sa ljudstvom pod njihovom komandom uključe u redove NOV i POJ pod uslovima da im se ostave komandne funkcije i da se zadrže u svojim selima, što, naravno, nije prihvaćeno. Jedna druga četnička grupa se kolebala da se bez ikakvih uslova uključi u sastav Romanijskog NOP odreda. Cijeneći te i druge pojave, štab 27. divizije zaključio je da postoje povoljni uslovi za brojniju popunu Romanij-

57) Zbornik NOR, IV/35, cit. dok. br. 170.

skog odreda i, s obzirom na tradiciju te jedinice, na blisku mogućnost njegovog prerastanja u brigadu. Zbog toga je pred taj Odred, koji je početkom novembra imao 230 boraca, postavio zadatak da poslije oslobođenja Sokoca krene kroz sela gdje je bio jači četnički uticaj »sa propagandističkim i mobilizacionim zadacima«.⁵⁸⁾

Čim su jedinice stigle na prostoriju Sokolovići, Rogatica, Glasinac, štab 27. divizije preduzeo je mjere da se u tim krajevima uspostave narodnooslobodilački odbori, gdje ih nije bilo, a da se postojeći aktiviraju u rješavanju zadataka iz njihove nadležnosti. Naravno, na tim zadacima su prvenstveno bili angažovani terenski politički radnici, a kadrovi iz vojske su im u tome pomagali. Takođe su u tom vremenu (do početka novembra) formirane komande mjesta u Rogatici, Sokocu i Sokolovićima.⁵⁹⁾

Uporedo s tim organizacionim mjerama, štab 27. divizije⁶⁰⁾ nastojao je da što bolje politički iskoristi vojne uspjehe. Pored ostalog, s tim ciljem je održan politički zbor u Sokocu, na kome je bilo oko 1.000 učesnika. Govorili su Pero Kosorić, komandant divizije, u ime vojske, Grujo Novaković - u ime Komunističke partije, Pavle Goranin Ilija, kao nekadašnji politički komesar Romanijskog NOP odreda (1941. i 1942. godine), i drugi. U saradnji sa partijskom organizacijom na Glasincu, upućena su pisma borcima razbijenih četničkih jedinica - da se priključe Romanijskom NOP odredu, a nekim od četničkih komandana, koji nisu počinili zločine prema narodu - da se stave pod komandu partizanskih odreda na Romaniji i u Birču.⁶¹⁾

2. U gornjem Podrinju

Čim su oslobođeni Sokolac i Višegrad, štab 3. korpusa je odredio nove zadatke 17. i 27. diviziji. Težio je da se postignuti uspjesi što bolje iskoriste za učvršćenje pozicija NOP-a. S tim ciljem trebalo je oslobođene krajeve što prije očistiti od preostalih četničkih i milicijskih jedinica, borce tih kvasilniških for-

58) Isto, IV/18, cit. dok. br. 162, i ACK SK BiH, f Ob. kom. ist. Bos., izvještaj Okružnog komiteta KPJ za Romaniju Oblasnom komitetu KPJ za istočnu Bosnu, 4. 11. 1943, br. reg. 45/1.

59) Isto.

60) Komandant divizije Pero Kosorić i politički komesar Hasan Brkić bili su, zajedno sa Slavišom Vajnerom Čičom, Slobodanom Principom Seljom i drugim komunistima organizatori ustanka na Romaniji.

61) Zbornik NOR, IV/18, cit. dok. br. 162 i ACK SK BiH, f Ob. kom. ist. Bos., cit. br. reg. 45/1.

macija uključiti u jedinice NOV i POJ, a radi ostvarenja tih i drugih ciljeva pouzdano zatvoriti pravac od Sarajeva⁶²¹ i porušiti ili pripremiti za rušenje sve komunikacije u južnom dijelu istočne Bosne. U okviru tih planova 17. divizija je dobila zadatak pretežno defenzivnog karaktera: za nju je bilo osnovno da zatvori pravce od Sarajeva ka Sokolcu i da, prema mogućnostima i potrebama, vrši čišćenje svoje pozadine od zaostalih četničkih grupa.⁶³¹

Dvadeset sedmoj diviziji je dodijeljen zadatak da sa jednom brigadom i dalje drži Višegrad (a ta brigada da održava vezu sa 5. divizijom, ruši drum i željezničku prugu od Vardišta do Medede, čisti svoju prostoriju od četničkih grupa i izviđa u pravcu Bajine Bašte), a sa drugom brigadom da se postavi na prostoriju Gorazde, Ustiprača, Rogatica (takođe sa zadatkom da poruši željezničku prugu do Renovice, čisti četničke i milicijske grupe i mobilise njihovo ljudstvo u redove NOV i POJ, zatim - da formira Kalinovički NOP odred i uspostavi organe narodne vlasti u rejonu Rogatice i u gornjem Podrinju do Foče). Štab korpusa je posebno naredio da se Romanijski odred (i dalje u sastavu 27. divizije) zadrži na prostoriji Romanija- Glasinac sa prvenstvenim zadatkom mobilizacije novih boraca u svoje redove (da bi što prije prerastao u romanijsku brigadu) i održavanja operativne veze između 17. i 27. divizije. Osim toga, štabu 27. divizije ukazao je i na mogućnost da uskoro u sastav Divizije stigne 19. birčanska brigada - kada njene zadatke preuzmu 18. hrvatska brigada i dijelovi 16. vojvođanske divizije.⁶⁴¹

Prema toj dosta detaljnoj direktivi štaba korpusa, štab 27. divizije odmah je postupio: zadatke u rejonu Višegrada dodijelio je 17. majevičkoj brigadi (koja se tamo nalazila), a u širi rejon Rogatice uputio je 2. krajišku brigadu sa zadacima da poruši željezničku prugu, a dijelom i drumove, i očisti svoju prostoriju od četnika. Romanijski odred je pomjeren u selo Šokoloviće.⁶⁵¹

62) U to vrijeme, krajem oktobra i tokom novembra 1943. godine, u Vrhovnom štabu se imalo u vidu i mogućnost izvođenja operacije za oslobođenje Sarajeva (Zbornik NOR, 11/11, dok. br. 40 i 78).

63) Zbornik NOR, IV/19, direktiva štaba 3. korpusa štabovima divizija, 1. 11. 1943, dok. br. 1.

64) Isto. (Posljednjih dana oktobra Vrhovni štab je insistirao da se dijelovi 3. korpusa angažuju od Rogatice ka Višegradu i sadejstvuju 5. diviziji koja je vodila borbe protiv jačih četničkih snaga. Zbornik NOR, 11/10, dok. br. 205, 213, 218, 220 i 225).

65) Zbornik NOR, IV/19, zapovijest štaba 2. krajiške brigade, 1. 11. 1943, dok. br. 5.

Pored tih zadataka, jedinice su, i prije i poslije oslobođenja Sokoca, radile na svom sređivanju i izvodile, kad god su okolnosti dopuštale, intenzivnu vojnu obuku. Tako, na primjer, u 2. krajiškoj brigadi je prvih dana novembra posebna pažnja poklonjena obuci u pratećoj četi. Radi toga je štab divizije uputio i posebnog instruktora.⁶⁶ⁱ U to vrijeme je u 17. majevičkoj brigadi završila rad posebna ljekarska komisija koja je pregledala većinu boraca. Izdvojila je jedan broj onih (mladih i starijih godišta) koji nisu mogli izdržati napore u operativnim jedinicama. Oni su upućeni nazad u svoje krajeve, da ih rasporede u (Majevički) partizanski odred ili pak u partizanske straže po selima.⁶⁷ⁱ

U vremenu od 2. do zaključno 5. novembra 2. krajiška brigada je porušila 11 kilometara željezničke pruge Sarajevo - Višegrad (između stanica Renovice i Mesića), 3 željeznička mosta i postrojenja (skretnice i dr.) u željezničkim stanicama.⁶⁸ⁱ U rejonu Višegrada 17. majevička brigada ostala je sve do 13. novembra. Ona je zajedno sa jedinicama 1. krajiške brigade izvršila nekoliko pretresa sela radi razbijanja i razoružavanja četničkih grupa. Tom prilikom zarobila je 58 četnika i 8 milicionera i zaplijenila 66 pušaka, 1 puškomitraljez, 18.000 metaka, 300 minobacačkih mina i drugu opremu. Istovremeno je na nekoliko mjesta porušila željezničku prugu između Višegrada i Ustiprača, a kod Višegrada je podignut viseći most preko Drine.⁶⁹ⁱ

Pošto se situacija oko Rogatice brzo stabilizovala i pozadina učvrstila,⁷⁰ⁱ štab divizije odlučio je, 5. novembra, da dio snaga 2. krajiške brigade oslobodi Goražde, preduzme hvatanje četničkih grupa, izvrši mobilizaciju novih boraca i uspostavi organe narodne vlasti u tom kraju. Pripremajući se za realizaciju zadataka u gornjem Podrinju, riješio je da i svoje komandno mjesto premjesti iz Rogatice u Goražde.⁷¹ⁱ Bez posebnih napora i dužeg otpora (četnika i jednog italijanskog bataljona), 4. ba-

66) Isto.

67) Zbornik NOR, IV/18, cit. dok. br. 162.

68) Isto, IV/19, izvještaj štaba 2. krajiške brigade štabu 27. divizije, 16. 11. 1943, dok. br. 71.

69) Zbornik NOR, IV/35, izvještaj štaba 27. divizije štabu 3. korpusa, 19. 11. 1943, dok. br. 179.

70) Za tri dna pretresa zemljišta u rejonu Rogatice jedinice 2. krajiške brigade, koje su u tome bile uporne i vješte, pronašle su samo jednog četnika s oružjem. Očigledno, neprijateljske grupe su se razbježale i napustile taj rejon. (Zbornik NOR, IV/19, cit. dok. br. 71).

71) Zbornik NOR, IV/19, zapovjest štaba 27. divizije, 5. 11. 1943, dok. br. 25.

taljon 2. krajiške brigade je 6. novembra, zauzeo Goražde, iz koga se neprijatelj povukao prema Foči. Bataljoni 2. krajiške brigade produžili su pretres rejona Rogatice i Goražde i do 10. novembra zarobili su 20 četnika i zaplijenili 1 puškomitraljez i 18 pušaka.⁷²⁾

Poslije toga je štab 27. divizije odlučio da težište aktivnosti svojih jedinica pomjeri ka rejonu između Goražda i Foče i prostoru oko planine Jahorine. Na tom području nalazile su se kvislinške snage muslimanske milicije koje su, prema podacima obavještajne službe divizije, raspolagale sa 2.000 pušaka, dosta automatskih oružja i minobacača. Još od ranije se cijenilo da su te kvislinške jedinice »prijateljski raspoložene prema nama«. Zato se očekivalo da će veći dio tih milicionara prići jedinicama 27. divizije. Zbog toga je pred 2. krajišku brigadu postavljen zadatak da razoruža jednu grupu od oko 150 četnika oko sela Hranjena (8 km sjeverozapadno od Goražda), a da na prostoriji sela Jabuka, Hranjen, Brajlovići, Gočela »uspostavi kontakt sa muslimanskom milicijom i prikupi podatke radi predstojećeg razoružanja«.⁷³⁾ Takođe je 17. majevičkoj brigadi naređeno da pored ranijih zadataka u rejonu Višegrada pristupi formiranju partizanskog odreda u tom kraju, a da jedan bataljon uputi u Rogaticu radi držanja tog mjesta i veze sa 2. krajiškom brigadom i Romanijskim odredom.⁷⁴⁾

U pretresu dodijeljenog joj rejona, 2. krajiška brigada je za četiri dana (od 10. do 13. novembra zaključno) zarobila 12 četnika, 5 milicionara, jednog milicijskog komandanta⁷⁵⁾ i Muhameda Pandžu, jednog od onih Muslimana koji su radili na izdavanju Bosne i Hercegovine iz ustaške države i u tome imali podršku raznih njemački službi.⁷⁶⁾

72) Isto, sit. dok. br. 71.

73) Isto, zapovjest štaba 27. divizije, 9. 11. 1943, dok. br. 39.

74) Isto.

75) To je bio Munib Cebo. Po njemu su se jedinice milicije oko Goražda zvale »čebovci«.

76) Muhamed Pandža je bio profesor Šerijatske gimnazije u Sarajevu. Njega su ustaške vlasti - zbog aktivnosti protiv NDH - smatrale odmetnikom (Zbornik NOR, IV/19, izvještaj župske redarstvene oblasti Sarajevo, 10. U. 1943, dok. br. 160). U toku njemačkih operacija u istočnoj Bosni, decembra 1943. godine, Pandža je bio uz Tuzlanski NOP odred. Iz njega je na zagonetan način nestao. Kasnije se saznalo da se nalazi u Sarajevu kod njemačkih organa, kod kojih je ostao do kraja rata. Uhapšen je kao saradnik okupatora. Umro je u zatvoru poslije rata. (Zbornik NOR, IV/20, dok. br. 78, napomena 3, i IV/21, dok. br. 174, napomena 30).

Šire o Pandži i o radu dijela muslimanskih građanskih političara na izdavanju Bosne i Hercegovine iz NDH vidi: Rasim Hurem, Konceptija nekih muslimanskih političara o položaju Bosne i Hercegovine u vremenu od sredine 1943. do kraja 1944. godine, Prilozi, sv. 4, Istitut za istoriiu radničkog pokreta, Sarajevo, 1968, str. 534-46.

Poslije tih početnih uspjeha, koji su prema broju zarobljenih bili sasvim skromni, štab 27. divizije smatrao je da su sazreli uslovi da se »vojnički i politički riješi pitanje Muslimanske milicije«. On je cijenio da su uslovi »za provođenje većine muslimanskih milicionara na pozicije naše borbe vrlo povoljni. Poslije velikih naših uspjeha kod Tuzle, zatim naših uspjeha u borbi protiv četnika, kao i prelaženje istaknutih muslimanskih prvaka na našu stranu, mobilizacija muslimana u redove naše vojske može se uspješno izvršiti. Na ovom prostoru »-pisao je štab divizije u svojoj naredbi jedinicama -« pomoći će nam prilaženje poznatog prvaka hafiz⁷⁷¹ Muhameda Pandže, koji je već do sada preduzeo izvjesne mjere u tom pravcu organizovanja muslimanske milicije (na) bazi borbe protiv ustaša i četnika. Svoj stav je iznio u proglasu koji treba široko popularisati pri sprovođenju ovih mjera. Naš je stav: da pitanje našeg odnosa prema miliciji postavimo kao pitanje mobilisanja u redove naše vojske, a one elemente koji se pokazuju kolebljivim i nespornim da razoružavamo. Mobilizaciju ćemo sprovođiti u naše jedinice, a ukoliko budu povoljni uslovi, pristupićemo formiranju Muslimanske brigade. Uporedo s tim, ukoliko se milicija odazove na poziv da stupi u našu vojsku, formiraćemo mjesne odbore i partizanske straže. Pri sprovođenju svih ovih mjera politički rukovodioci će odmah na terenu pristupiti organizaciji N.O.O. i vojno-pozadinskih vlasti. Na zborovima i konferencijama popularisati liniju bratstva, kao i velike uspjehe saveznika u borbi protiv Njemačke, kao i uspjehe naše vojske u zemlji.«⁷⁸¹ Takođe je štab divizije istakao da muslimanska milicija, kao zasebna oružana formacija koja je vezana za okupatora i NDH, ne može postojati na oslobođenoj teritoriji i da u njoj ima fašističkih i reakcionarnih elemenata koji je mogu i sada - kao što su to ranije činili - povesti u borbu protiv NOV i POJ.⁷⁹⁾

Glavni zadatak u političkom i vojničkom rješavanju pitanja muslimanske milicije dobila je 2. krajiška brigada. Ona je trebalo da zaposjedne prostoriju između sela Jabuka, Orahovića i Ustikolina na taj način što će jednom kolonom, jačine dva bataljona, prodrijeti grebenom od Hranjena preko Orahovice i Bogovića do Jabuke i spriječiti izvlačenje milicijskih jedinica

77) Naziv hafiza ima svaki musliman koji napamet zna Kuran.

78) Zbornik NOR, IV/19, zapovijest štaba 27. divizije, 13. 11. 1943, dok. br. 54. (Pozitivan i optimistički stav u pogledu angažovanja Pandže na strani NOP štab 27. divizije je stekao iz njegovin izjava koje je dao na saslušanju 11. novembra. AVII, k. 1111, br. reg. 9/4 -4. i K. 407, izvještaj političkog komesara 27. divizije političkom komesaru 3. korpusa, 12. 11. 1943, br. reg. 9/1-S)

79) Isto.

ka Crnoj Rijeci i Trnovu, a sa ostalim snagama pretresti zemljište na lijevoj obali Drine (u pojasu od 8 do 10 km) do Ustikoline i Kolinske rijeke. U isto vrijeme naređeno je 17. majevičkoj brigadi da sa dva bataljona zaposjedne rejon koji je do tada držala 2. krajiška brigada (između sela Hranjen, Bare, Vranići i Rešetnica), a da u Višegradu ostavi samo jedan bataljon koji, ukoliko ga smijene jedinice 5. krajiške divizije, treba da se prebaci u Rogaticu. Romanijski odred je s manjim izmjenama u svom rasporedu imao i dalje da rješava ranije dobijene zadatke.⁸⁰⁾»

Privlačeći glavninu 17. majevičke brigade u rejon Goražda, štab 27. divizije je težio da gušćim rasporedom posjedne zemljište i da brže i efikasnije izvrši planirane zadatke. Međutim, njegova procjena o stanju u redovima milicije nije bila realna. Kada su bataljoni 2. krajiške brigade krenuli da zaposjednu dodijeljenu im prostoriju, milicijske jedinice izvukle su se ispred njih i većinom odstupile ka selu Crnoj Rijeci ili se pak prikrile oko svojih sela. Zato u toku 14. novembra nije uhvaćen ni jedan milicioner. Međutim, tog dana je 4. bataljon, nastupajući objema obalama Drine, zarobio 13 četnika i 51 italijanskog vojnika. Saznavši da dvije čete Italijana žele da pređu na stranu NOV i POJ, ali ne mogu da to učine zbog straha od četnika koji su bili s njima, taj je bataljon krenuo prema Foči. On je u tom gradu bez borbe (jer su četnici pobjegli) prihvatio te italijanske jedinice (ukupno 163 vojnika i 24 oficira), koji su, sutradan, sa cjelokupnim naoružanjem i opremom (16 puškomitraljeza i oko 170 pušaka i dr.), upućene u Goražde, na raspologanje štabu divizije.⁸¹⁾» Od tih vojnika i oficira uskoro je obrazovan Italijanski bataljon 27. divizija.⁸²⁾»

Bataljoni obiju brigada su nastojali da uspostave kontakt sa vojnicima milicijskih jedinica i da im na sastancima i u razgovorima objasne potrebu stupanja u redove NOV i POJ ili pak predaje oružja. Međutim, milicioneri su izbjegavali te susrete i bježali ispred jedinica 27. divizije. Isto su radili i četničke gru-

80) Isto.

81) Zbornik NOR, IV/19, cit. dok. br. 71 i Dušan Uzelac, cit. d, str. 110.

82) U izvještaju Vrhovnom štabu, 23. 11. 1943, štab 3. korpusa je o tim Italijanima pisao sljedeće: »Grupa Italijana koja je zarobljena u Foči, prema njihovoj izjavi, spremna je da se bori protiv Nijemaca. Ona ne daje utisak razbijene vojske, već, naprotiv, primijećeno je kod boraca i oficira želja da se bore s nama protiv Njemaca. Imaju kolebljiv stav prema četnicima i ne bi se rado borili, bar u prvo vrijeme, protiv njih. Oficiri su monarhistički raspoloženi, dok su vojnici većinom radnici i seljaci iz sjeverne Italije i ne misle kao njihovi oficiri. Mi smo ih svrstali u jedan bataljon, koji će pod komandom štaba jedne naše brigade ići na izvršenje zadataka« (Zbornik NOR, IV/19, dok. br. 100).

pice. Oni su se izgovarali da će stupiti u redove NOV i POJ onda kada se razoruža milicija.⁸³» Poslije toga je štab 27. divizije ocijenio da najveći broj milicionera na prostoriji koju su zaposjele 2. krajiška i 17. majevička brigada - špekuliše i da ima pasivan stav, to jest da izbjegava borbu, krije se oko svojih sela, ali neće da preda oružje; smatrao je daje samo grupa iz okoline sela Jabuka, koja je izbjegla prema Sarajevu (u selo Kijevo), neprijateljski raspoložena. Kako je bilo jasno da se jedino političkim djelovanjem - od koga se, naravno nije odustajalo - ne mogu brzo postići pozitivni rezultati, odlučeno je da se prema milicijskim jedinicama zauzme oštriji vojnički stav, to jest da se progone i razoružavaju.⁸⁴»

Narednih dana su obje brigade intenzivno vršile pretres dodijeljenih im reiona. Iako su milicijske grupe bježale ispred bataljona, vješto se krile oko sela i ispoljavale »prilično neprijateljski stav«, ipak su uporne potjere dale rezultate: do 20. novembra zarobljeno je 126 milicionera i 73 četnika, a 5 milicionera je poginulo. U tim akcijama zaplijenjeno je 179 pušaka, 1 mitraljez, 3 puškomitraljeza, 2 mašinke i 300 mina za minobacač 82 mm. Uz to je Romanijski odred zaplijenio od četnika pt top 37 mm.⁸⁵ Ti rezultati su postignuti bez značajnijih borbi i bez gubitaka na strani jedinica 27. divizije. Jedino je 4. bataljon 2. krajiške brigade morao borbom, noću 18/19. novembra, prisiliti na predaju jednu grupu od oko 50 milicionera u selu Odžaku kod Ustikoline, među kojima je bilo i ustaša.⁸⁶»

3. *Na južnim prilazima Sarajevu*

Na aktivnost 27. divizije u gornjem Podrinju neprijateljevo komandovanje nije gotovo ništa preduzelo. Njemačke i ustaško-domobranske snage u Sarajevu su glavnu pažnju poklonile području planine Romanije, odakle je 17. divizija ugrožavala istočni sektor njihove odbrane Sarajeva. Zbog toga su Nijemci nekoliko puta pokušavali da odbace njene snage sa jakih položaja na zapadnoj strani te planine. Posljednji takav pokušaj iz-

83) Zbornik NOR, IV/20, izvod iz operacijskog dnevnika 2. krajiške brigade za vrijeme od 16 do 30. 11. 1943, dok. br. 31.

84) Isto, izvještaj štaba 27. divizije štaba 3. korpusa, 15. 12. 1943, dok. br.

85) Isto, IV/19, zapovijest štaba 27. divizije, 21. 11. 1943, dok. br. 92.

86) Isto, IV/20, cit. dok. br. 31.

vršili su 19. novembra i 17. divizija je vodila teške borbe nekoliko dana dok je slomila taj napad.⁸⁷⁾

Da bi olakšao situaciju kod 17. divizije, štab 3. korpusa je orijentisao glavninu 27. divizije ka južnim prilazima Sarajevu.⁸⁸⁾ Međutim, i sam štab 27. divizije je, još 19. novembra, odlučio da pojača pritisak na neprijateljeva uporišta koja su zatvarala prilaze Sarajevu sa istočne i južne strane, ali više s ciljem da se na taj način još efikasnije nastavi razoružavanje milicijskih i četničkih grupa koje su se sklanjale pod zaštitu posada tih uporišta. On je naredio 2. krajiškoj brigadi da uputi dva bataljona u rejon sela Trnova, Delijaša i Crne Rijeke, a Romanijskom odredu da iz rejona Bogovića i Prače vrši aktivne ispade prema neprijatelju u Palama.⁸⁹⁾ Dva dana kasnije, 21. novembra, »radi daljeg razoružavanja milicije i četnika, kao i likvidacije glavnih odbrambenih tačaka oko Pala i Sarajeva, i rasterećenja pritiska koji neprijatelj vrši na jedinice XVII divizije«⁹⁰⁾-dodijelio je sljedeće zadatke jedinicama:

Druga krajiška brigada je trebalo da sa tri bataljona zaposjedne širi rejon Trnova, na drumu Sarajevo - Kalinovik, sa zadatkom da ga očisti od četničkih i milicijskih grupa, prikupi podatke o neprijateljevom uporištu Kobiljdo- Kasindo (12 km vazdušne linije jugoistočno od Sarajeva) i da ga napadne i zauzme. Napad na to uporište bio je glavni zadatak, ali je, zbog bitizine Sarajeva i očekivanja da će neprijatelj brzo intervenisati, naredeno da se jedinice u Kasindolu ne zadržavaju, nego da se odmah povuku čim se evakušu plijen i zarobljenici.⁹¹⁾

Sedamnaesta majevička brigada trebalo je da se iz rejona razmještaja u dva dnevna marša prebaci na greben planine Jahorine i da, pošto prikupi podatke o neprijatelju, napadne njegova uporišta u Pračkom Vrelu, Vukelinoj Vodi i Bistrici, s tim da je napad na Bisticu glavni zadatak.

Romanijski odred je dobio zadatak da zauzme željezničku stanicu Stambulčić i da vrši pritisak na neprijatelja u Palama.

Ispod južnih padina Jahorine ostavljen je bataljon 2. krajiške brigade (u rejonu sela Jabuka i Previla), a u Gorazdu dio pozadinskih jedinica, vojno-politički kurs i četa Italijanskog bataljona, čija je glavnina krenula sa štabom divizije.⁹²⁾

87) Gligo Mandić, cit. d., str. 74-6.

88) Zbornik NOR, IV/19, naređenje štaba 27. divizije, 21. 11. 1943, dok. br. 92, IV/20, izvještaj štaba 3. korpusa Vrhovnom štabu, 10. 12. 1943, dok. br. 48.

89) Zbornik NOR, IV/19, zapovijest štaba 27. divizije, 19. 11. 1943, dok.

90) Isto, zapovijest štaba 27. divizije, 21. 11. 1943, dok. br. 92.

91) Isto.

92) Isto.

Poslije povlačenja iz Sokoca, 1. ustaška brigada raspoređena je u rejon Pala, na željezničke stanice do Stambulčiča i dolinu Prače, ispod Jahorine. Tu su se nalazila tri njena bataljona (2, 22. i 24). Svaki od njih tada je imao po četiri čete. Osim dosta intenzivnog izviđanja, ti bataljoni su se, do pred kraj novembra, držali dosta pasivno.⁹³ U rejonu južno od Sarajeva, na putu do Trnove, nalazile su se mjesne milicijske i četničke jedinice, kao i veći dio milicionera koji je izbjegao iz sela Jabuke. U Kasindolu je bilo 500 do 600 njemačkih vojnika i oficira - na odmoru.⁹⁴

Prema dobijenom zadatku je 2. krajiška brigada, od 21. do 26. novembra, razoružala 67 milicionera i 14 četnika i zaplijenila 84 puške i 1 puškomitraljez. Njeno izbijanje u rejon Trnova i nadomak Sarajevu odmah je izazvalo reakciju neprijatelja. Već 23. novembra je jedna četa Nijemaca (na 4-5 kamiona sa tri tenka) pokušala da proдре iz Sarajeva do Trnova, ali je u klancu, ispod sela Graba naišla na postavljene protivtenkovske mine, od kojih su oštećena dva tenka. Zbog toga se neprijatelj brzo povukao. Dva dana kasnije opet je došlo do borbe protiv jedne njemačke čete (150 vojnika sa 3 tenka), koja se, poslije napada 3. bataljona kod sela Ilovica, povukla prema Sarajevu.⁹⁵

Dejstvujući brzo i efikasno, 2. krajiška brigada se pripremala da prepadom iznenadi milicijske jedinice koje su se grupisale u selu Kijevu. Noćnim napadom, izvedenim 26/27. novembra sa po dvije čete 2. i 4. bataljona, uhvaćeno je svega 16 milicionera i zaplijenjeno 18 pušaka i 1 mitraljez; glavni neprijatelj uspjelo je da se bez borbe izvuče ka Sarajevu.⁹⁶ Prikupivši podatke o snazi i rasporedu neprijatelja na južnim prilazima Sarajeva, štab 2. krajiške brigade je riješio da glavni zadatak Brigade - napad na neprijatelja u Kasindolu - izvrši noću 28/29 novembra. Planirao je da na to neprijateljevo uporište izvrše prepad dva bataljona, ojačana brdskim topom, u ponoć, da se borba vodi do 3 časa, a da jedinice, bez obzira na rezultate napada, poslije tog vremena počnu povlačenje u svoje polazne rejone. Tako brzo povlačenje je predviđeno da bi se izbjegla mogućnost iznenađenja od neprijatelja iz Sarajeva.⁹⁷ Bataljoni su krenuli ka Kasindolu u 17 časova. Stab je dobro procijenio

93) Isto, IV/20, bojna relacija 1. stajaćeg djelatnog ustaškog zdruga za novembar 1943. dok. br. 234.

94) Isto, IV/19, zapovijest štaba 2. krajiške brigade za 26. i 28. 11. 1943, dok. br. 112 i 128.

95) Isto, IV/20, cit. dok. br. 31.

96) Isto.

97) Zbornik NOR, IV/19, cit. dok. br. 128.

potrebno vrijeme za marš do cilja napada. Međutim, nepredviđene okolnosti su uticale da oba bataljona zakasne. Još u toku pokreta dobijeno je obavještenje da neprijatelj ima jače snage u Kijevu. Zbog toga se 2. bataljon morao kretati u borbenom poretku, a 4. bataljon je lutao zbog slabih vodiča; oba su stigla pred Kasindol oko 2 časa. Izvršili su samo vatreni prepad (minobacačima i streljačkim oružjem). Kako na njega neprijatelj nije odgovarao (jer se, izgleda, saznavši za napad, pravovremeno povukao), bataljoni su, ne ulazeći u naselje, u 3 časa krenuli nazad.⁹⁸⁾

Na izbijanje jedinica 2. krajiške brigade pred Kasindol, neprijatelj je odmah reagovao. Rano izjutra, u 6 časova 29. novembra jedna jaka njemačka kolona (po ocjeni jedinica 2. krajiške brigade - oko 40 kamiona i 3 tenka) izbila je u Kijevo i sa dijelom snaga zaposjela Galjevu Njivu. Četvrti bataljon je odmah napao neprijatelja. Došlo je do žestoke borbe koja je trajala cijelog dana. Nijemci su lagano napredovali, iako je u borbu ušao i 2. bataljon. Predveče su neprijateljevi dijelovi izbili u selo Grab i zapalili oko 30 kuća. Pod pritiskom bataljona i zaštitom mraka Nijemci su se povukli ka Sarajevu. U borbi je 2. krajiška brigada (u stvari samo njen 4. bataljon) imala 6 mrtvih i 6 ranjenih boraca, dok je neprijatelj, prema našoj procjeni, imao 50-60 mrtvih i veći broj ranjenih.⁹⁹⁾ Sutradan je 2. krajiška brigada sa tri bataljona zauzela položaje prema Sarajevu na liniji od sela Ulobića, preko Graba do Umčana.¹⁰⁰⁾

Takođe je, u vremenu od 25. do 30. novembra, uveden u borbu i Italijanski bataljon, u čiji je sastav privremeno uključena jedna četa iz 2. krajiške brigade. U borbama protiv četnika oko sela Dobro Polje i oko Kalinovika, taj bataljon se pokazao kao borben, ali i neiskusna jedinica. Lako je nasio četničkoj varci. Imao je 2 mrtva, 2 ranjena i 4 nestala vojnika.¹⁰¹⁾

Krajem novembra 1943. godine, prostorija između Sarajeva i Kalinovika našla se pod kontrolom 2. krajiška brigada.

Na sjevernim padinama Jahorine, pred sam napad 17. majevičke brigade, neprijatelj je dovukao pojačanje. Do poslije podne 26. novembra, položaje dviju četa ustaša u Bistrici preuzeo je 1. bataljon 9. domobranskog brdskog puka. Time su snage neprijatelja bile u tom uporištu gotovo udvostručene.¹⁰²⁾

98) Isto, cit. dok. br. 31.

99) Isto.

100) Isto.

101) Isto, izvještaj štaba 27. divizije štabu 3. korpusa, 15. 12. 1943, dok. br. 78.

102) Isto, cit. dok. br. 234.

Osim toga, u pokretu preko grebena Jahorine jedinice 17. majevičke brigade naišle su na snijeg dubok i do jednog metra i na neočekivano veliku hladnoću. Ta okolnost i slaba odjeća i obuća doprinijele su da ona stigne vrlo premorena na polazne položaje za napad. Orijentišući svoje glavne snage na neprijatelja u rejonu Bistrice, 17. brigada je počela napad u 20,30 časova 26. novembra. Njeni bataljoni su upali u neprijateljev raspored, ali u borbi do 23,30 časova nisu mogli slomiti odbranu i ovladati glavnim otpornim točkama. Zbog togaje privremeno obustavljen napad. Ali, uskoro je neprijatelj dobio pojačanje (četiri voda iz 24. ustaškog bataljona). Kada su bataljoni 17. majevičke, poslije predaha i sređivanja, obnovili napad u 3,30 časova 27. novembra, neprijatelj ih je ponovo zaustavio i prisilio da se izvuku iz borbe. Poslije toga, 17. majevička brigada se rasporedila u rejon sela Boljanovići, Divčiči i Kasidol. U borbi oko Bistrice imala je 4. mrtva, 6 nestalih i 11 ranjenih boraca. U relaciji 1. ustaškog zdruga se navodi da ustaše nisu pretrpjele gubitke, a za gubitke domobrana nismo naišli na podatke.¹⁰³¹

Romanijski odred nije izveo planirani napad, jer se u posljednjoj dekadi novembra nalazio, po naređenju štaba 17. divizije, na operativnoj prostoriji te divizije.¹⁰⁴¹

Posljednjih dana novembra 1943. godine, 27. divizija je sa dvije brigade (17. majevičkom i 2. krajiškom) posjela položaje na oko 15 do 18 km vazdušne linije južno od Sarajeva, na prostoru između planine Jahorine i Igmana (skica br. 3). Kako je u to vrijeme i 17. divizija držala položaje na Romaniji, na približno istoj udaljenosti od Sarajeva, to se neprijatelj u glavnom gradu Bosne i Hercegovine našao u polukružanju i u dosta teškoj situaciji. Ona je bila tim teža što su u to vrijeme dijelovi 1. proleterskog i 5. udarnog korpusa vršili pritisak na dolinu Bosne i izazivali česte prekide saobraćaja na tom važnom komunikacijskom pravcu.¹⁰⁵¹

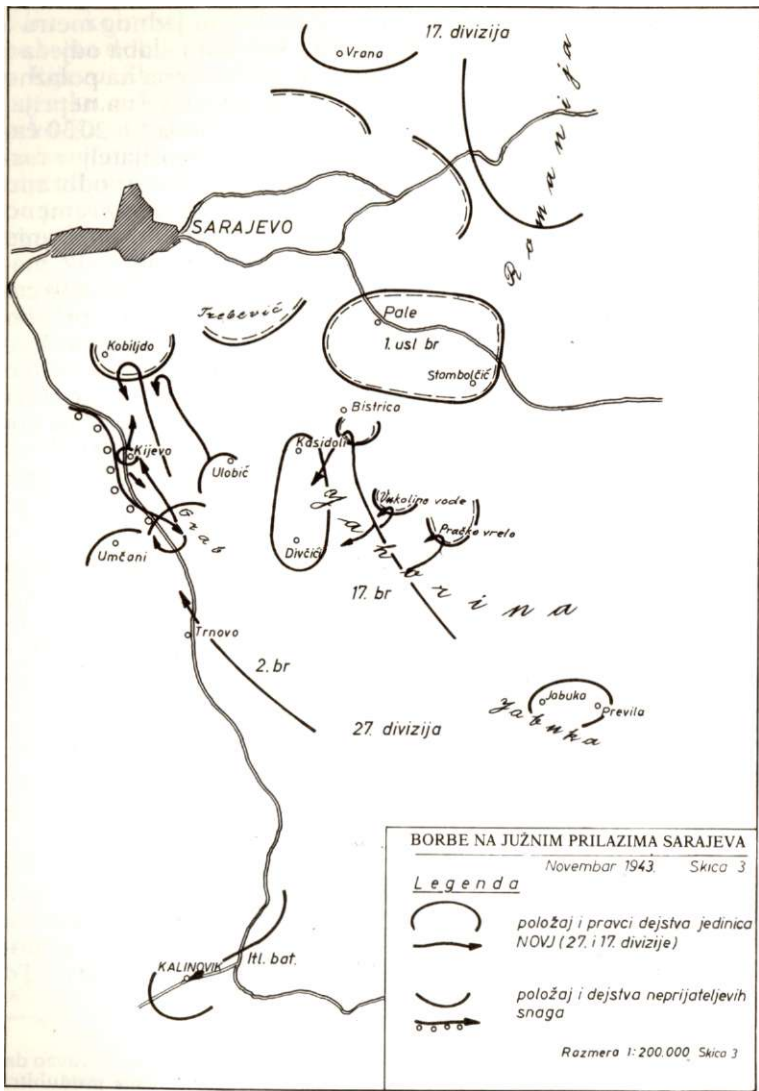
Još sredinom novembra 27. divizija došla je u neposredni dodir sa jedinicama 2. korpusa NOV (sa 3. sandžačkom brigadom i Limskim NOP odredom, čiji se jedan bataljon nalazio u Čajniću).¹⁰⁶¹ Time su se neposredno povezale slobodne teritorije na kojima su djelovali 3. i 2. korpus i 5. divizija NOVJ. To

103) Isto, cit. dok. br. 78. i 234.

104) Isto, cit. dok. br. 78.

105) Oslobođilački rat, 1, str. 602 (Vrhovni komandant je namjeravao da ofanzivnim dejstvima prema Travniku i Sarajevu i u dolini Bosne preduhitri neprijatelja koji je, krajem novembra, koncentrisao svoje snage u Travniku, Busovači i Zenici. Zbornik NOR, 11/11, dok. br 78).

106) Zbornik NOR, IV/19, cit. dok. br. 82 i 92.

Dejstva 27. divizije u gornjem Podrinju i na prilazima Sarajevu

je za dalji razvoj operacija snaga NOVJ bilo od nemalog operativnog značaja.

Pozadina 27. divizije - cijelo gornje Podrinje - bila je solidna osnovica za manevrovanje snaga NOV i POJ i za vršenje pritiska prema Sarajevu. Na njoj su kvislinške formacije (muslimanska milicija i četnici) bile razbijene i prisiljene da se u manjim grupama kriju po šumama oko sela u kojima nije bilo naših jedinica. Po pravilu, četnici i milicija su izbjegavali borbu sa jedinicama 27. divizije jačim od čete, ali njihova organizacija još nije bila razorena niti uticaj eliminisan. Cim se glavnina 27. divizije pokrenula ka Sarajevu, četnici su bili obaviješteni da su u Goraždu ostali pozadinski dijelovi (divizijska bolnica, vojni i politički kurs i druge jedinice), pa su se počeli prikupljati oko te varošice daje napadnu. Za svaki slučaj, ka Goraždu je 29. novembra, upućen 1. bataljon 2. krajiške brigade, ali su četa iz 17. majevičke brigade, četa Italijanskog bataljona i kursisti, prije dolaska tog bataljona, rastjerali četnike.¹⁰⁷⁾

I pored intenzivnog političkog rada jedinica na terenu, kao i vrlo povoljne međunarodne i unutrašnje vojno-političke situacije, u gornjem Podrinju u novembru 1943. godine nije nastupio prelom u aktiviranju tamošnjeg stanovništva na stranu NOP-a u borbi protiv okupatora i kvislinga. U tim krajevima, kao i oko Trnova, osjećao se »... špekulantski stav prema našoj vojsci, koji je uglavnom rezultat straha i nemanja perspektive o našoj pobjedi, ali je i tu narod uglavnom prijateljski prema nama raspoložen«. ¹⁰⁸⁾ Izraz tog špekulisanja i rezervisanog stava vidio se i u tome što je za vrijeme od 15. do 30. novembra u redove jedinica 27. divizije stupilo svega 16 novih boraca (od toga su 5 bile drugarice), a dezertiralo 9 boraca (koji su poticali iz okoline Goražda).¹⁰⁹⁾

Ali, ipak su prisustvo, politički rad i borbena dejstva jedinica 27. divizije doprinjeli da se Jahorinski NOP odred (u nekim dokumentima naziva se i Kalinovički, prim. A. Đ.), koji je početkom novembra imao oko 50 boraca, brojno udvostruči i borbeno aktivira (sa jedinicama 2. krajiške i 17. majevičke brigade).¹¹⁰⁾ Njegovo jačanje pokazivalo je da se uz strpljiv rad, u nešto dužem vremenu, mogu stvoriti uslovi za širu mobilizaciju. Međutim, neprijatelj će to onemogućiti svojim ofanzivnim operacijama širokih razmjera, koje će uskoro preduzeti u istočnoj Bosni.

107) Isto, IV/20, cit. dok. br. 31 i 78.

108) Isto.

109) Isto.

110) Isto.

4. *Dejstva 18. hrvatske i 19. birčanske brigade*

Poslije oslobođenja tuzlanskog basena, štab 3. korpusa je ostao bez dovoljno operativnih jedinica s kojima bi zatvorio pravce od Doboja i Zvornika prema Tuzli i kontrolisao dolinu Drine uzvodno od Zvornika. Zbog toga je bio prisiljen da za te zadatke angažuje novoformirane brigade 27. divizije - 18. hrvatsku i 19. birčansku, koje je zadržao pod svojom neposrednom komandom.

Za zatvaranje pravca Doboj - Tuzla angažovani su 18. hrvatska brigada, Trebavski, Ozrenski, a djelimično i Tuzlanski NOP odred koji je bio u formiranju. Već 23. oktobra štab 3. korpusa je na tom pravcu objedinio komandovanje: pod komandu štaba 18. hrvatske brigade stavio je Ozrenski NOP odred, koji je dejstvovao na lijevoj, i Trebavski NOP odred, koji je dejstvovao na desnoj obali rijeke Spreče. Sve te jedinice su dobile zadatak da temeljito poruše drum i željezničku prugu u rejonima svog rasporeda."¹¹¹ Pozadi 18. hrvatske brigade, koja se nalazila na prostorijski sela Devetak, Turija i Grič nalazili su se dijelovi Tuzlanskog NOP odreda."¹¹²)

Na pravcu Doboj - Tuzla aktivirali su se četnici s Ozrena čim je taj rejon napustila 17. divizija. Oni su potisnuli jedinice Tuzlanskog NOP odreda iz rejona sela Turija. U stvari, iskoristili su momenat kada se 18. hrvatska brigada angažovala u razoružavanju milicijskih jedinica u muslimanskim i hrvatskim selima u tom kraju, u čemu je zaplijenila oko 120 pušaka i 1 puškomitraljez."¹¹³) Zbog te akcije i zbog upućivanja njenog 3. bataljona u napad na neprijatelja u Brčkom, 18. hrvatska brigada nije mogla odmah intervenirati protiv ozrenskih četnika."¹¹⁴)

Početak novembra je štab 3. korpusa namjeravao da pomjeri 18. hrvatsku brigadu na prostorijski istočno od Tuzle, u rejonu sela Požarnica i Prnjavor."¹¹⁵) Međutim, zbog situacije u dolini Spreče, o čemu će biti riječi kasnije, ta namjera se nije ostvarila, pa je i dalje ta brigada ostala u dolini Spreče, zapadno od Tuzle. Kada je neprijatelj, 10. novembra, krenuo od Doboja ka Tuzli, ona mu je pružila slab otpor. U njoj tada još nije bilo

111) Zbornik NOR, IV/18, naredba štaba 3. korpusa štabu 18. hrvatske brigade, 23. 10. 1943, dok. br. 128.

112) Isto.

113) Isto, izvještaj štaba 18. hrvatske brigade štabu 3. korpusa, 25. 10. 1943, dok. br. 1391.

114) Isto.

115) Isto, IV/19, direktiva štaba 3. korpusa, 1. 11. 1943, i izvještaj štaba 16. divizije Glavnom štabu NOV i POJ za Vojvodinu, 6. 11. 1943, dok. br. 1 i 27.

učvršćeno moralno-političko stanje: imala je tri politička komesara bataljona, iskusna i prekaljena politička radnika, ali u četama, i to ne svim, vršioce dužnosti političkih komesara, koji su bili na brzinu određeni i politički neiskusni; zbog toga je politički rad u njenim jedinicama bio slab i neorganizovan; većina vojnih kadrova poticali su iz redova domobranskih oficira i podoficira koji su se predali ili bili zarobljeni tokom borbe za oslobođenje i odbranu Tuzle. Sve je to uticalo - i pored toga što je većina boračkog sastava bila radničkog porijekla - da se borbeno vrijednost Brigade ne podigne na nivo ostalih jedinica NOV i POJ u istočnoj Bosni. Osim toga, još krajem oktobra ona je bila slabo naoružana: imala je oko 600 boraca, a od naoružanja samo 350 pušaka, 1 mitraljez i 5 puškomitraljeza."⁶¹

I pored svih tih slabosti, prodor neprijatelja u Tuzlu nije pokolebao redove 18. hrvatske brigade. Ona se organizovano prebacila na pravac Tuzla - Zivinice - Kladanj i pouzdano ga zatvarala i branila sve do početka decembra. Da nije potpomogao kadrovima i ubrzao proces njenog učvršćivanja, štab 3. korpusa je namjeravao, u drugoj polovini novembra, da je uključi u sastav 17. divizije."⁷¹

Odmah poslije formiranja, 19. birčanska brigada je krenula iz Vlasenice u sastav svoje divizije. Usput je vršila pretres terena, tražeći četnike i skriveno oružje. Već 27. oktobra je jedan njen bataljon upotrijebljen za zaštitu Divizijske bolnice a glavnina je dobila zadatak da pretrese rejon sela Crna Rijeka, 5 km istočno od Han-Pijeska."⁸¹ Međutim, tog dana je štab 3. korpusa naredio da se ona vrati preko Vlasenice na prostoriju sela Capardi i Kalesije i da ih u sadejstvu sa jednim bataljonom Tuzlanskog NOP odreda očisti od četnika, razoruža zelenokadrovce,"⁹¹ koji su se tih dana počeli organizovati u Zvorniku i njegovoj okolini, i da poruši most na Drini u Zvorniku, što je ona i učinila.¹²⁰¹ Nekoliko dana kasnije dodijelio joj je i zadatak da zatvara pravac Zvornik - Drinjača - Vlasenica i da poruši most

116) Isto, IV/18, cit. dok. br. 139 i izvještaj štaba 18. hrvatske brigade štaba 3. korpusa, 25. 10. 1943, dok. br. 139.

117) Isto, IV/19, izvještaj štaba 3. korpusa Vrhovnom štabu, 23. 11. 1943, dok. br. 100.

118) Isto, IV/35, cit. dok. br. 170.

119) Oko 200 milicionera iz rejona Zvornika, pod komandom Nešeta Topčića, profesora, dali su svojoj formaciji, početkom oktobra 1943. godine, naziv »zeleni kadar«. Kasnije su se toj kvasilinškoj jedinici priključile milicijske grupe iz muslimanskih sela u dolini Spreče. Šire o tome vidi: Rasim Hurem, Konceptije nekih muslimanskih građanskih političara o položaju Bosne i Hercegovine u vremenu od sredine 1943. do kraja 1944. godine, Prilozi sv. 4, Institut za istoriju radničkog pokreta, 1968, str. 535-46.

120) Zbornik NOR, IV/18, naređenje štaba 3. korpusa štaba 19. birčanske brigade, 23. 10. 1943, i štabu 27. divizije, 27. 10. 1943, dok. br. 129 i 147, i dr Zdravko Antičić i Jeremija Perić, cit. d., str. 239.

preko Drine kod Ljubovije.¹²⁰ To proširivanje zadataka bilo je posljedica teškoća u osmatranju doline Drine uzvodno od Drinjače. Sredinom oktobra se očekivalo da će muslimanska milicija u srebreničkom kraju preći na stranu NOV i POJ i da će se od nje moći stvoriti jak Srebrenički partizanski odred koji bi imao, pored ostalih, i zadatak da kontroliše dolinu Drine u tom kraju.¹²²⁾ Međutim, već krajem oktobra se pokazalo da se ta predviđanja neće brzo i lako realizovati. Pa ipak je štab korpusa, još početkom novembra, namjeravao da 19. birčansku brigadu uputi u sastav njene divizije čim je, u rejonu koji je kontrolisala, smijeni jedan od brigada 16. vojvođanske divizije.^{123,} Ali, poslije prodora neprijatelj u Tuzlu i pogoršanja situacije u dolini Spreče, riješio je da tu brigadu još neko vrijeme zadrži pod svojom neposrednom komandom.¹²⁴¹

Tako je 19. birčanska brigada i dalje ostala odvojena od svoje divizije. Njeno prisustvo u dolini Spreče, između Zvornika i Tuzle, bilo je neophodno, jer se u to vrijeme (kraj oktobra i početkom novembra) još vršila evakuacija plijena iz Tuzle i dopremanje hrane s Majevice u Birač. Iako je cijelo to područje bilo slobodno, na njemu su se zadržale manje četničke grupe, a javljale su se i grupe zelenog kadra, koje su se formirale od ranijih milicionera. Ti kvislinški ostaci su, kad god im se pružila prilika, vršili prepade na manje partizanske jedinice, kurire, ranjenike, pozadinske političke radnike i na organe narodne vlasti. Tako je, krajem oktobra, jedna četnička grupa kod sela Požarnice napala autobus koji je prevozio ranjenike. Zbog toga je štab korpusa naredio 19. birčanskoj brigadi da očisti širi rejon tog sela od četnika i obezbijedi saobraćaj na drumu Tuzla - Zvornik.¹²⁵¹ Brigada je u prvoj polovini novembra bila gotovo stalno angažovana na takvim zadacima. Međutim, četničke i zelenokadrovske grupe su vješto izmicale potjerama i krile se u krajevima gdje nije bilo jedinica NOV i POJ. U većini muslimanskih sela u dolini Spreče došlo je do izvjesnog negativnog preokreta: namjesto raspalih milicijskih jedinica u njima su se pojavile jedinice zelenog kadra.¹²⁶¹

121) Isto, naredenje štaba 3. korpusa štabu 19. birčanske brigade, 31. 10. 1943, dok. br. 166.

122) Isto, izvještaj štaba 3. korpusa Vrhovnom štabu, 16. 10. 1943, dok. br. 80.

123) Zbornik NOR, IV/19, cit. dok. 1.

124) Isto, obavještenje štaba 16. divizije Glavnom štabu NOV i POJ za Vojvodinu, 6. 11. 1943, dok. br. 27.

125) Zbornik NOR, IV/18, cit. dok. 166.

126) Zbornik NOR, IV/19, izvještaj štaba 19. birčanske bigade štabu 3. korpusa, 17. 11. 1943, dok. br. 74.

Ni 19. birčanska brigada, ni dijelovi 16. vojvođanske divizije nisu, kako im je bilo naređeno, porušili most preko Drine kod Ljubovije.¹²⁷⁾ Kad je neprijatelj prodro u Tuzlu, jedinice 19. birčanske brigade su, sredinom novembra, napale zelenokadrovske grupe u rejonima sela Vukovije i Jeginov Lug, ali bez značajnijih rezultata. Desetak dana kasnije Brigada je pretresla rejone sela Paprača i Kamenica, pokušavajući da pohvata tamošnje četnike. Ali, ni ta akcija nije dala značajnije rezultate.¹²⁸⁾ Štab 3. korpusa nije bio zadovoljan borbenim učincima brigade. Smatrao je da ona »... hramlje u pogledu borbenosti...«, jer još nije prošla kroz teže borbe.¹²⁹⁾

127) Zbornik NOR, IV/20, izvještaj štaba 16. divizije štabu 3. korpusa, 1. 12. 1943, dok. br. 1.

128) Isto, izvještaj štaba 19. birčanske brigade, 2. 12. 1943, dok. br. 12.

129) Zbornik NOR, IV/19, cit. dok. 100.